

A TISZATÁJ ÉVEINEK MARGÓJÁRA

Gaál Gábor, a legnagyobb magyar marxista lapszerkesztő — aki a *Korunk* 12 évfolyamát egy vidéki városban produkálta — egy évvel azelőtt, hogy végleg a *Korunk* élére állt, *Vidéki történet* címmel cikket írt. Ha meggondoljuk, hogy szinte valamennyi 1928 előtti írásában a *Korunk* következetesen végigvitt koncepcióját készíti elő, a vidékiességről adott könyörtelen láttelepe is egy megkerülhetetlen feladatmegoldásként fogható fel: a teljes világra kitekinteni akaró *Korunk*-nak számolnia kellett a körülvevő provinciával. S Gaál Gábor igazi kritikusként számolt le véle: tetten érte, meghatározta, majd levonta a kínálkozó elvi következtetéseket.

A lényeggel kezdjük, ha az alapításának 20. évfordulójához érkezett szegedi Tiszatáj ünnepén erről beszélünk: a provincializmusról, arról, hogy jellemezte-e lapunkat valaha a vidékiesség, sikerült-e eltávoztatnunk kísértéseit, netán jelen vannak-e munkánkban ma is? Érdemes lenne egyszer történeti összefüggéseiben megvizsgálni, koronként hogyan változott e fogalom, egyáltalán mikortól kezdte jelenteni mai önmagát. Szenczi Molnár Albert XVII. század eleji szótára még az eredeti jelentést őrzi („provincialis — azon tartományi), a felvilágosodás századában sem a mai közhasználatú főváros—vidék ellentétre utalt (a klasszicizmus diktátora pl. Széphalomról „szerkesztett” leveleiben), a XIX—XX. század felemás kapitalisztikus fejlődése viszont már e magatartásnak ma is ismerős jellemzőivel szolgál. A „városos Magyarorszá-gért” kiáltó Ady „a bűnös város” poétája volt — íme a két pólus, ami körül kikristályosítható a fogalom genezise és lényege. A gyarmati függőséggel súlyosbított feudálkapitalista fejlődés tulajdonképpen egyetlen metropolist teremtett Magyarországon, s a feudális tradíciókat jobban konzerváló vidék képtelen volt felfogni ennek kényszerű történelmi szükségszerűségét, a talán még ma is kísértő „bűnös város”-konceptióval zárkózott magába; nem tudta megérteni, hogy Budapest egyszersmind a legnagyobb ütemben „termeli” a provincializmus tényészetét éltető társadalmi formáció sírásóit is: a proletariátust, a munkásmozgalmat. Persze nemcsak „vidéki” provincializmus van. „Tévedés például azt hinni, hogy vidéki emberek és vidéki tulajdonok csak vidéken fordulnak elő... a vidéki ember nem a vidék által vidéki, hanem az elméje és a kedélye sajátos funkciója folytán” — írta Gaál Gábor, aki el tudta képzelni „a vidékiesség tudományát mint egzakt lélek- és tehetség-tani karakterológiát”. A provincializmus történeti és karakterológiai szimptomáit tehát társadalmi fejlődésünk sajátosságaiból kell eredeztetnünk, s „az elmének és kedélynek a középszerűség felé hajló állapotá”-ból. Nem lehet vitás, hogy a történeti feltételek kiküszöbölésével — nevezetesen a kizsákmányoló társadalmi formáció forradalmi szétzúzásával —, a jövő tudatos tervezéssel, s nem utolsósorban a tudat formálásával a szocializmus a vidékiességek is megássa sírját, s ha a tudati átfarmálódás lépést tart a történeti folyamattal, a provincializmusról egyszer majd valóban nem beszélhetünk. Mindez persze nem ilyen sematikusán egyszerű, a húszéves Tiszatáj története is bizonyíthatja. Gaál Gábor „vidéki történet”-ének éles szemmel

feltalált „fabulatív” részét nincs terünk idézni, elvi kiindulópontként mégis tanúztatnunk kell őt ismét. Íme a gondolatmenetét záró elvi konklúziók: „... a kritika nem vidéki műfaj. Kritika csak ott van és ott lehet, ahol az emberek és a tehetségek, az írók tehát és a kritikusok, száz százalékban megszüntek vidékiek lenni. Mert mint mondtuk, a vidékiesség korántsem középserűséget jelent, hanem az elme és a kedély törését, mely elsősorban abban mutatkozik, hogy... torzak és helytelenek a vidéki ember viselkedései. A vidéki tehetség és a vidéki kritikus torz relációkba állítja önmagát, illetve értékeléseit: saját magán keresztül ítél. Márpedig mi jöhet ott létre, lehet-e ott kritikáról beszélni, ahol a vidéki ember személye a norma?” Valamennyi vidéken szerkesztő nem vidéki szerkesztő, és szerkesztőség ars poetica-ját olvastuk fentebb, egyszersmind ráleltünk a jubiláló Tiszatáj értékelésének kulcsára.

Ez a folyóirat fennállásának húsz éve alatt akkor és csakis akkor volt jó, amikor nem állította torz relációba önmagát, illetve értékeléseit, amikor nem saját magán keresztül ítelt, amikor köreiben nem a vidéki ember személye volt a norma, amikor az egész magyar irodalom részének tudhatta magát. Jó volt, mint szemle az indulás éveiben, gyengébbnek mutatkozott mint folyóirat az ötvenes évek első hányadában, s megerősödött — két hullámban is — 1957 után.

„A kritika nem vidéki műfaj.”

Fordítsuk meg a tétel állításának sorrendjét: ahol van kritika, kisebbek a provincializmus esélyei. S valóban: amikor a Tiszatáj eredményeket ért el, kritikai tevékenysége mindig erős volt, megfordítva, amikor: jó volt a kritika e tájon, jó volt a lap is.

Mivel szerkesztőségünk a legutóbbi jó fél évtized kollektív erőfeszítéseinek eredményeként formálja a Tiszatáj profilját, s mert koncepciójának lényegét hagyomány—irodalom—kritika dialektikus kölcsönhatásának jegyében az elméleti és kritikai tevékenység során fogalmazta meg s vallja ma is, mindezek miatt az utóbbi évek elméleti, kritikai törekvéseiről szeretnénk szólni elsősorban az évforduló alkalmából. Leírtuk már e hasábocon nemrég, hogy 1957 után a szegedi irodalmi élet és a Tiszatáj szilárdan szocialista alapokon szerveződött újjá, s hogy ennek eredményeként a helyi irodalmi élet eleven mozgását biztosító együttes tényezővé válhatott a szocialista irodalom és marxista kritika egymást erősítő kölcsönössége, hogy e közös fejlődésből kell származtatnunk a provinciális tendenciák, az egészséges fejlődést sokáig akadályozó helyi értéknormák egyre következetesebb likvidálását, azt a mindinkább érvényre jutó, s mind többeket jellemző álláspontot, hogy ma már külön szegedi ars poeticak-kal és szegedi sikerekkel már nem lehet valaki magyar író Szegeden. Szó sincs itt valamiféle kritika-centralizmusról. Tudni való, hogy a kritika nem teremthet művészetet, csupán befolyásolhatja a művészi fejlődést, az viszont kétségtelen, hogy a vidékiesség ólálkodó veszélyei közepette különösen fontos szerep hárul rá. A teljes irodalmi fejlődés egységbe látatásával, a jövőbe mutató fő tendenciák helyes kiemelésével, a saját magán keresztül ítélő provincializmus alaptételének állandó kritikájával örködni kell az irodalmi élet tisztasága fölött. De hogy a kritika helyileg meggyőzően orientálhasson, a teljes irodalmi életet jellemző, egyetemes, közérdekű problémák felé kell fordulnia, „tekintélyt”, létezési lehetőséget kell teremtenie magának — soha nem feledve: nem önmagáért van, hanem elsősorban az élő irodalom kovásza.

Senki nem tagadhatja ma már, hogy az utóbbi tíz évben végbement egy effajta kritikai nagykorúsodás Szegeden — az irodalom és az irodalmi élet javára. 1957 és 1960 között — a konszolidáció követelményeinek megfelelően —

mindenekelőtt az irodalompolitikai állásfoglalások keltettek figyelmet. Amit akkor a Tiszatáj-ban épp a szóban forgó provincializmusról vagy pl. a népies ideológia jellemzőiről elmondtak, ma is haszonnal tanulmányozható, az állásfoglalások következetes marxista szigora is követendő hagyomány, ha nem is vállalhatjuk már a lap akkor vallott esztétikai elvrendszerét. Amikor 1962-től a Tiszatáj lassan új irányba lépett, nem követett el valamiféle „árulást”, mint hitték vagy hiszik egyesek, hanem csupán szembefordult egy lassan „saját magán ítélő” belső gyakorlattal, s vállalta egy megmerevedett esztétikai koncepció túllépésének etikai és tudományos konzekvenciáit. Abban az értelemben, ahogy erről legutóbb Klaniczay Tibor írt a Kritika 1966. decemberi számában: „Törvényszerűnek tekinthető, hogy e kezdeti koncepciónak idővel, a kutatások előrehaladásával, az irodalomtudomány újabb és újabb területeinek meghódításával gyökeresen át kellett alakulni, meg kellett változnia. Kár tehát azon keseregni, hogy az egykor oly világos és ezért biztonságos, s mindenre receptet adó felfogás kétségessé vált. Nem egyesek zavart kelteő okvetetlenkedésének eredménye ez, hanem a mindig fejlődő, mindig megújuló marxista tudomány vívmánya.” Amikor tehát elvetettük a realizmus—antirealizmus szembeállítását, amikor azokkal értettünk egyet, akik szerint nincs örök realizmus, mert a realizmus történeti kategória, amikor a szocialista realizmus értelmezésében a XIX. század konzervatív ízlésnormáitól való megszabadulást szorgalmaztuk, nem „árultunk el” valamit, csak a kutatások és a tudomány előrehaladásával együtt léptünk előre. S nem elkésetten, mert a Kritika idézett cikke is megállapítja, hogy a Kortárs 1962 januári számában megjelent, realizmus-vitákat elindító tanulmány újszerű tételei „csupán egy vidéki folyóirat hasábjain vertek visszhangot”. E realizmus-vitában bizony még eklektikus nézetek kaptak teret, Csetri Lajos Realizmus vagy „örök” realizmus c. vitacikke viszont (1962. 6. sz.) már világosan is megfogalmazta később is vallott álláspontunkat. Nem véletlen, hogy ez a színvonalas reflexió bekerült A szocializmus irodalma c. tanulmánykötetbe is, ahol a Tiszatáj cikkeit egyre-másra emlegetik. Koncepciókat később természetesen igyekeztünk tovább építeni, s nem a szervező erő valamiféle exhibicionizmusától vezetve közölkünk annyi vitacikket, tanulmányt, hanem azért, hogy alaposabban kifejthessük álláspontunkat: a kisregényről általában, a Rozsdatehető-ről speciálisan, a szociográfiáról, a líra elméletéről, a parttalan realizmusról, Lukács György esztétikai nézeteiről, s mindenekelőtt a hagyományról. A hagyomány funkciója és szerepe rendkívül fontos kérdésként került elő a realizmusról folytatott vitákban, innen van, hogy szükségesnek láttuk minél szélesebb körben megindítani a nemcsak helyi értékekre figyelmező hagyományfeltárást, hogy emlékszámokkal adóztunk József Attila, Radnóti Miklós és Bartók Béla élő örökségének. Szocialista örökség és szocialista realizmus címmel így vált lehetővé koncepcióknak végleges megfogalmazása, kimondása annak, hogy törekvéseink természetesen az 1963 őszi indult Kritika erőfeszítéseivel tartanak rokonságot.

Ha még oly szoros koncepcióbeli egyezés fűz is bennünket azonban irodalomtudományunknak e fiatal, a marxista közgondolkodásban friss utakat nyitó orgánához, nem szabad felednünk, hogy a Tiszatáj nem kritikai folyóirat. Egy tehetséges erőkből álló népes írócsoport s egy tájegység fóruma, nem szűkebb szakmai publikumnak, hanem mindenekelőtt szélesebb közönségrétegeknek szerkesztődik. Szépirodalom, művészet, művelődés produktumai tehát elsődlegesen fontosak számunkra; a kritikának e téren csupán a válogató vagy orientáló szelekcióban tulajdonítunk fontos szerepet. Ezért szerepeltetjük olyan súllyal lapunkban és támogatjuk bírálattal szocia-

lista irodalmunk új erőit, ezért indítottunk tanulmányorozatot a legjobbak teljesítményeinek felmérésére. Ez az utóbbi vállalkozás a horizont kiszélesítésének jegyében indult: az elvontnak tűnhető esztétizálás helyett művekhez, életművekhez kötni a szocialista realizmus problematikáját.

A szépirodalmi rovatok közlési szempontjairól szólva kétségtelen, hogy régtől fogva törekvésünk az e tájon és e városban élő szerzők műveinek elsődleges közreadása, de e szempont nem válhat (mint vált a folyóirat történetének egyes mozzanataiban!) a legfőbb publikációs mércévé. Mindig igyekeztünk, az utóbbi időben egyre inkább igyekszünk vidéken élő szerzőinket arra sarkallni, hogy műveikkel a magyar irodalmi élet más fórumain is jelentkezzenek, ezzel váljanak részeseivé annak a természetes kiválasztódásnak, ami az irodalomban is érvényesül: a jobb művek végső soron kiküzdik a megjelenést. Ezzel a szándékunkkal újra szeretnénk arra figyelmeztetni, hogy nincs „szegedi irodalom, szegedi költő és prózáíró”, magyar irodalom van egy bizonyos szinten, és éljen bár a szerző Kecskeméten vagy Szegeden, a művet nem a lakóhely szellemi szintjéhez kell mérni. Ha az elmúlt időben a szépirodalmi rovatoknak sikerült a nagy átlagtól elmozdulniok, az azzal függött össze, hogy a szerkesztés szigorúbb szelekcióval dolgozott, és következetesen érvényesítette azt az elvet, amelyik a művet nézi és nem a szerzőt. Talán nem ment el figyelem nélkül a magyar irodalmi közvélemény a lap lírai rovatának ama törekvése mellett, hogy fiatal költők kritikai méltatását és útrabocsátását vállalta és vállalja. Részben ezzel függ össze, hogy sok fiatal költőt szerepeltet, akik közül nem egy már kötetekkel jelentkezett vagy éppen kötetének megjelenése előtt áll. A szépprózai rovat is elsődleges feladatának tekintette, hogy a műfaj szocialista törekvésű művelőinek biztosítson elsősorban teret, az elinduláshoz és kiteljesedéshez egyaránt segítséget nyújtva. Az a koncepciót támogató munka, amely a kritikai rovatban indult el néhány évvel ezelőtt, új rovatokat teremtett és új szellemi területeken jártas munkatársakat vonzott a lap köré. Elegendő csak a Hazai tükör rovatra utalnunk, amelyik komoly törekvéssel igyekszik e táj és e város közéletének, szellemi és anyagi kultúrájának olyan híradója és felmérője lenni, hogy amiről szól, az országos érdekűvé váljon. Meggyőződésünk, hogy a hagyományos rovatok olvasói igényeihez a társadalomban megnőtt ennek a szociográfikus, dokumentáló rovatoknak olvasói igénye is, még akkor is, ha ennek a rovatnak nem minden írása tudott figyelemfelhívó lenni.

Mindezzel leírtuk koncepciónkak a szépirodalomra érvényes követelményeit: a tágabb látókör igénye, a táj színeinek megtartása, de egyszersmind feloldódás a teljes folyamatban, a koncepciót támogatni kész erők felsorakoztatása, elkötelezettség a szocialista eszmények s a korszerűen értelmezett szocialista realizmus mellett.

A vázolt gondolatsorból világosan kitetszhet, milyen úton akarunk haladni tovább. Jól tudjuk, hogy a Tiszatáj húszéves létehez csak a szocializmus viszonyai biztosíthatták a feltételeket, hisz egy sincsen hasonló hozzá a szegedi hagyományban! A város irodalmi múltjának tudós ismerője joggal írhatja alább: nem volt még Szegeden húsz évet megélt folyóirat... Hogy a harmincadikat megérhesse, csak a lehetőségekkel kell élnie: makacsul bezárulni a provincializmus előtt, eltávoztatni a konzervativizmust, még szilárdabbá tenni az elméleti-kritikai alapállást (az irodalom és az egyéb művészeti ágak hagyományainak és jelenének közös szempontú kritikai megítélésével például), lehetőséget adni valamennyi itt jelentkező valódi tehetség kibontakozásához, s úgy szerkeszteni a lapot, úgy rimeltetni rétegeit, hogy minden száma egyetlen egészet alkosson, évfolyamaiból pedig egyformán kirajzolódjék az ország és a környező táj valóságos irodalmi — művelődési arculata.